

Скригонюк М. І.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТАКТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ, ОСНОВОЮ ЯКИХ Є ЗНАННЯ ЗІ СФЕРИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті висвітлено актуальні питання джерел тактики допиту підозрюваної особи, що ґрунтуються на знаннях зі сфери невербально-комунікативного спрямування. Концептуальним аспектом пропонованої наукової роботи є виявлення слідчим під час допиту, завдяки застосуванню новітніх невербально-комунікативних тактичних засобів, неправдивих відомостей у показаннях підозрюваних осіб. Процес дослідження супроводжувався проведенням криміналістичного експерименту.

Ключові слова: тактичні джерела, науковий експеримент, знання зі сфери невербальної комунікації.

Постановка проблеми. Актуальність тематики першоджерел тактики допиту підозрюваної особи зі сфери знань невербальної комунікації об'єктивно обумовлена потребами слідчої практики, до того ж, у двоаспектному плані. Перший напрям стосується того, що завдяки знанням зі сфери невербальної комунікації слідчий має реальну змогу оцінити правдивість, щирість показань підозрюваної особи, яка допитується. У такому разі слідчому у процесі допиту необхідно деталізовано й кваліфіковано аналізувати носії кожного з видів невербальних комунікаційних засобів. Відповідно, другий напрям актуальності тематики має безпосередню причетність до питання застосування знань зі сфери невербальної комунікації як витоків тактики допиту підозрюваної особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У якості вступу є доцільним, у першу чергу, розглянути поняття і сутність невербальної комунікації, а також питання структури відповідної наукової системи. Отож, невербальна (від лат. *verbum* – слово) комунікація (від лат. *communico* – спілкування, роблю загальним) являє собою систематизовану сукупність знань зі сфери процесу взаємодії людей на основі обміну повідомлень завдяки невербальним (немовним) засобам. Водночас, хоча невербальна комунікація і реалізується через систему певних засобів та, в основному, мимовільно, неусвідомлено, проте є фундаментальною ознакою української, як і будь-якої іншої, національної культури. Звісно ж, що йдеться перш за все про психічну культуру людини, а отже – суспільства. Засоби невербального спілкування є предметом вивчення таких наук зі сфери психології, як кінесика (грец. *kinesis* – рух), такесика (англ. *tacesics* – доторкнутися) і проксемика (англ. *proximity* – близькість) [5, с. 103]. Водночас елементи, що входять до предмета дослідження кінесики (зовнішні прояви людських почуттів і емоцій) та такесики (дотики під час спілкування), спеціалісти йменують мовою тіла людини. Зокрема, предметом вивчення кінесики є міміка (рух м'язів обличчя), жести (жестові рухи окремих частин тіла), пантоміміка (моторика всього тіла і пози, постава, нахилання, хода), відповідно, такесики – потиски руки, поцілунок, погладження та відштовхування. У свою чергу предметом вивчення проксемики є питання розміщення партнерів під час спілкування. Йдеться про міжособистісний простір: дистанцію між особами, які задіяні у несловесному спілкуванні, а також взаємне їх розташування [5, с. 103]. До окремої групи засобів невербального спілкування психологи відносять питання часових характеристик (тривалості спілкування, пунктуальності учасників відповідних відносин, своєчасності їхніх дій). Буде доцільним додати, що усі невербальні засоби спілкування традиційно поділяють на три основні види: 1) фонаційні; 2) кінетичні; 3) графічні.

Значний науковий внесок у розроблення теорії невербальної комунікації зробили Ч. Дарвін [1], Р. Бердвієсл [2], А. Мейєрабін [9], А. Піз [11], Е. Хол [13], Р. Екслейн, Л. Вінтерс [3], Д. Грей [3], Д. Шует [3], В.А. Лабунська [7] та інші. Варто також зауважити, що дослідженням питань застосування невербально-комунікативних знань під час розслідування злочинів займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема В.К. Коновалова [4], О.А. Луценко [8], В.С. Позій [12], Д.О. Поштарук [12] та інші.

Отже, спочатку варто приділити належну увагу питанням оцінки слідчим під час допиту завдяки знанням зі сфери невербальної комунікації правдивості показань підозрюваної особи. Одночасно бажано зазначити, що дехто з криміналістів вважає правильним класифікувати слідчі дії на вербальні і невербальні. Проте формулюючи перелік слідчих дій, що об'єднані кваліфікуючою ознакою невербальності, вони зараховують до нього огляд, обшук, призначення і проведення експертиз та інші процесуальні дії, проведення яких в основному здійснюється лише за участі сторони обвинувачення або з процесуально незначною (пасивною) участю сторони захисту. Дійсно, провадження кожної із зазначених, як й інших процесуальних дій, супроводжується малим відсотком мовної форми збору відомостей про обставини, що підлягають доказуванню. Значно більшим є відсоток других – процесуально-правових, тактичних та методичних форм їх проведення. Стає зрозумілим, що перелік слідчих дій, які об'єднані кваліфікуючою ознакою невербальності, все ж таки за своєю криміналістичною сутністю є переліком не слідчих, а процесуальних дій. Однак перший напрям даного криміналістичного дослідження необхідно сприймати як вміння слідчого за допомогою невербальних комунікативних знань у психологічному розумінні оцінити сутність, правильність мовної інформації про обставини, що підля-

гають доказуванню, отриманої від допитуваної підозрюваної особи. У даному контексті В.Ю. Шепітько правильно вважає, що психофізіологічні реакції від допитуваної особи не мають доказового значення, а лише виконують орієнтуючу функцію [6, с. 204]. І це дійсно так, адже невербально-комунікативні рухи тіла людини безпосередньо зумовлені природою її імпульсивних, несвідомих дій, сутність яких у фізіологічному значенні відображається завдяки збудженням нервових волокон, що спричиняють ті чи інші подразнення. Таким чином, імпульсивні, тобто несвідомі, дії у нервовій системі тіла людини функціонують поза сферою її вольових рішень. Це означає, що при допиті слідчий у тактичному розумінні має більшою мірою вірити мові рухів тіла підозрюваного, аніж відомостям, які він отримав від допитуваного у словесній формі.

Отже, кожний із трьох основних видів невербальних засобів передачі інформації (фонаційний, кінетичний і графічний) завдяки розгалуженій структурі властивих їм елементів є свого роду природним дзеркалом, що відображає іншому суб'єкту допиту відомості про психічний стан співрозмовника. Адже емоційний тонус людини, яка перебуває у стані певної психічної модальності, завжди динамічно відображається в тих чи інших її усвідомлених і неусвідомлених діях. Наприклад, сам слідчий проявляє під час допиту підозрюваної особи міміку і жести незалежно від того, чи застосовує він щодо допитуваної особи засоби слідчої тактики. Таким чином, під час допиту підозрюваного у вчиненні злочину з боку слідчого, допитуваного та його захисника мають місце дві форми людського спілкування – вербальна (словесна) і невербальна (несловесна). Невербальне, тобто несловесне спілкування кожного із суб'єктів відповідних кримінальних процесуальних відносин здійснюється за допомогою образів і немовних елементів.

Щоправда, підозрювана особа під час допиту з допомогою власних емоційно-вольових функцій психіки в основному прагне контролювати своє мовлення. Однак у разі, якщо слідчий володіє спеціальними знаннями зі сфери невербальної комунікації, він має реальну змогу спостерігати за функціонуванням невербальних засобів спілкування підозрюваного, аналізувати їх прояви та оцінювати отримані мовні відомості на предмет їх широти, правдивості. Із цього приводу є й інші точки зору, наприклад, В.Ю. Шепітько зазначає, що спостереження слідчого у процесі допиту за поведінкою допитуваної особи, її психофізіологічними реакціями не здатне виявити неправду. На думку вченого, спостереження лише реєструє зовнішні прояви, які відображають динаміку стану допитуваного під час допиту, а також різне реагування на те чи інше запитання або пред'явлений доказ [6, с. 204]. Проте дослідники практикуючих психологів підтверджують, що коли людина намагається щось втаїти (або збрехати), вона уникає зустрічі очима з партнером під час розмови [5, с. 104]. Засвідчити вірогідність даного висновку психологів можливо також завдяки народним традиціям виховання батьками підлітків, які нерідко з різних причин можуть казати неправду. Усім відома типова сцена спілкування матері з неслухняним сином, який невідомо де перебував увесь день, що минув (матір звертається до сина: «Дивись мені у вічі! На мене дивись!»). Отож, відповідно до джерел слідчої тактики, що базується на знаннях зі сфери невербальної комунікації, коли допитувана підозрювана

особа дає неправдиві показання, то вона в основному уникає зустрічі поглядом зі слідчим.

З метою перевірки, чи дійсно людина, яка уникає зорового контакту із зацікавленим співрозмовником, каже неправду, тобто дає неправдиві показання, або змовчує відомості про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, нами було проведено наступне наукове дослідження. 10 грудня 2013 р. у великій аудиторії одного з вищих навчальних закладів м. Києва ми зібрали 70 повнолітніх осіб. Усім сімдесяти присутнім були вручені інформаційні записки, в яких повідомлялося, що через декілька хвилин при виході з аудиторії їм необхідно буде розповісти про плани проведення відпочинку влітку 2014 р. Кожний із цих сімдесяти осіб отримав також і зафіксував за допомогою спеціальної прищипки до лацкана свого верхнього одягу виготовлену на цупкому папері розміром 10x10 см бірку з відповідним номером. Уповноважений із сектору забезпечення таємно від дослідників передав тринадцятьом із присутніх (що виявилися під номерами 5, 10, 18, 66, 27, 39, 43, 47, 50, 52, 58, 61, 67) грошові купюри вартістю 100 грн і попросив, щоб кожний із них при виході заперечував факт отримання грошей. Водночас уповноважений із сектору забезпечення, знову ж таки таємно, оперативно скомплектував із тринадцяти інших присутніх умовну групу, учасники якої мали бірки з номерами 2, 12, 22, 25, 31, 33, 45, 46, 51, 59, 60, 64, 70, і попросив кожного з них розповідати при виході дослідникам, що він отримав 100 грн. Іншим сорока чотирьом піддослідним ніяких додаткових настанов, як себе вести у подальшому, ніхто не надавав. Згодом кожний із сімдесяти піддослідних, по одному виходячи з аудиторії до коридору, сідав перед дослідником на стілець і впродовж двох хвилин спілкування відповідав на наступні запитання:

- 1) Ви щойно отримали 100 грн?
- 2) Чому Ви настільки впевнено кажете неправду?
- 3) На що Ви розраховуєте, заводячи в оману в першу чергу самого себе?
- 4) Чому міміка Вашого обличчя говорить правду про Вашу неправду, а Ви намагаєтесь мене переконати у протилежному?
- 5) Чому Ви настільки досконало кажете неправду?
- 6) Які обставини спонукали Вас до таких дій?
- 7) Я маю фотографії, які підтверджують, що Ви кажете неправду. Що Ви на це скажете?
- 8) Розкажіть, будь-ласка, правду, розкажіть, і це піде Вам на користь.
- 9) На щастя, знайшовся свідок, який бачив події, відступати нікуди, тому ще раз і востаннє запитую, як все відбулося?
- 10) Ви зізнаєтесь, проти Вас свідчать усі докази, чи можливо будете заперечувати очевидне? Це не розумно. Кажіть правду.
- 11) Ваша розгубленість та ваші спітнілі долоні свідчать про те, що Ви хвилюєтесь, а якщо так, то Ви не впевнені у своїх словах, тобто кажете неправду?
- 12) Скільки Ви заробляєте щомісяця?
- 13) У мене є доказ (відеозапис) того, що Ви брали гроші.
- 14) Навіщо Ви кажете неправду? Яка у Вас для цього причина?
- 15) Наведіть докази, які підтверджують, що Ви не отримували 100 грн?

Словесні відповіді піддослідних та їх невербально-комунікативна поведінка фіксувалися з допомогою прихованої відеокамери. Аналіз отриманих результатів дозволив зробити висновок, що усі 26 осіб, які мали говорити неправду щодо отримання і не отримання грошей, виконали поставлене перед ними завдання. 82% з них під час відповідей не дивилася на дослідника (відводили погляд у бік). А 63% піддослідних, відповідаючи на запитання, своїми руками торкалися носа та інших частин обличчя і не тільки.

Зі 44 осіб, які не отримували будь-яких вказівок, окрім письмової настанови, що при виході слід розповісти про плани з приводу проведення відпустки влітку 2014 р., на запитання «Чи отримували Ви 100 грн?» 88% відповіли ні, а, відповідно, 12% – так. Невербально-комунікативна поведінка зазначених 12% осіб, тобто тих, хто з власної волі розповіли неправду, в її кількісно видовому вимірі не мала особливих розбіжностей з поведінкою попередників. У підозрюваної особи, яка дає неправдиві показання, змінюється також величина зіниць її очей. Із зазначених причин слідчий з урахуванням ситуації має у культурній формі зробити зауваження допитуваній особі і запропонувати їй дивитися під час відповідей на нього (слідчого). У цей момент, як і в подальшому під час допиту, слідчий усю свою увагу має зосередити на допитуваному, а погляд, зокрема, сконцентрувати в зоні перенісся підозрюваного. Доречним також для слідчого буде, за таких обставин, застосовувати щодо допитуваного необхідні тактичні прийоми, а особливо ті, тактичними витоками яких є знання у галузі метафізичної як недіалектичної філософії (звернення до форми морально-емоційних цінностей підозрюваного – віри у Бога, честі, совісті тощо).

Окрім того, якщо допитувана підозрювана особа дає неправдиві показання, то в залежності від її характеру і темпераменту засоби невербальної комунікації можуть проявлятися як в активній, так і в пасивній формах. Активна форма підсвідомого функціонування засобів невербальної комунікації у допитуваної підозрюваної особи, яка дає неправдиві показання, може проявлятися в діях її рук, зокрема, у прикриванні рота, потиранні носа, щік, вух. Під час словесної розповіді допитувана підозрювана особа, яка дає неправдиві показання, може своїми руками здійснювати дотичні жести, зокрема, торкатися носа, пригладжувати волосся на голові, потирати вуха, підборіддя, лоб, очі. За вказаних умов словесні неправдиві показання з боку допитуваного підозрюваного можуть також неусвідомлено супроводжуватися активною жестикуляцією. Пасивна форма функціонування засобів невербальної комунікації в підозрюваної особи, яка дає неправдиві показання під час допиту, також може проявлятися в діях її рук, а саме – в обмеженні жестикуляції. Наприклад, коли допитувана особа сидить, то вона може ховати свої руки (наприклад, позаду спини, у кишені, всовувати руки під себе, ховати руки на грудях, склавши їх у прямокутну форму тощо). Слідчий повинен уміти за допомогою знань про кінетичні невербально-комунікаційні компоненти виявляти під час допиту ті з них у поведінці підозрюваного, що засвідчують його занепокоєння, невпевненість, нервування та агресивність. Так, допитуваний може проявляти зазначені емоційні стани завдяки певним позам і жестам. Зокрема, при агресивності допитувана підозрювана осо-

ба може: тримати кулаки стиснутими впродовж певного часу; пронизливо дивитися у вічі слідчому або на певний предмет; складати (перехрещувати) руки на грудях; перебувати запитання слідчого тощо. Водночас підозрювана особа, яка дає неправдиві показання під час допиту, перебуває в стані занепокоєння, нервування, про що може засвідчувати прикривання рукою рота під час бесіди. Виявлення слідчим наявності у допитуваної особи певної кількості психофізіологічних реакцій, визначення сили їх прояву дозволяє йому залежно від слідчої ситуації застосовувати щодо допитуваного ті чи інші засоби слідчої тактики.

Під час допиту слідчим підозрюваної особи одним із важливих засобів невербальної комунікації, що своєрідно характеризує її, є міжособистісний простір. У теорії невербальної комунікації міжособистісний простір – це просторова дистанція, що неусвідомлено встановлюється при безпосередньому спілкуванні між людьми. Допит підозрюваного є особливим видом невербальної комунікації, тобто несловесного спілкування допитуваного зі слідчим, та слугує свого роду додатком до мовної інформації або мовного способу збору відомостей під час даної слідчої дії. Усі умови допиту, у тому числі й питання часу допиту, в основному унормовані в ч. 2 ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Проте питання просторової дистанції між слідчим і допитуваною підозрюваною особою законодавець, на жаль, не врегулював. Варто водночас зауважити, що проблема просторової дистанції між слідчим і допитуваною особою, яка має процесуальний статус підозрюваної, у слідчій практиці унормовується на рівні звичаєвого права, а також культурних національних традицій. Наприклад, у кабінеті слідчого, слідчих підрозділів, органів внутрішніх справ просторова дистанція між слідчим і допитуваною особою в середньому становить два метри. Щоправда, відстань між слідчим і допитуваною підозрюваною особою може регулюватися за рахунок переміщення стільця, за яким має сидіти допитувана особа. У кімнатах, призначених для проведення слідчих дій, що дислокуються в ізоляторах тимчасового тримання, а також у слідчих ізоляторах слідчий позбавлений можливості регулювати просторову дистанцію. І це з тих причин, що короткі лави для сидіння слідчого і допитуваного, а також стіл з метою дотримання особистої безпеки є зафіксованими у відповідний спосіб до бетонної долівки. Міжособистісний простір, тобто відстань від слідчого до допитуваної підозрюваної особи, має бути такою, щоб забезпечувати належний візуальний контакт між учасниками даних процесуальних відносин. Звісно ж, слідча діяльність у контексті визначення міжособистісного простору як відстані між слідчим і допитуваною підозрюваною особою залежить від двох основних чинників: національних традицій, звичаїв і норм моралі та практики досудового розслідування у відповідному відомстві (органах внутрішніх справ; органах безпеки; органах, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органах державного бюро розслідувань). Утім, скерованість зору слідчого має безперешкодно контактувати з поглядом допитуваного підозрюваного. А це у свою чергу означає, що міжособистісний простір між слідчим і допитуваною підозрюваною особою не має бути наповнений різноманітними предметами (вазонами,

настілними лампами, стовпчиками книг тощо). Аналізом матеріалів, зібраних зі сфери слідчої практики, встановлено, що відстань між слідчим і допитуваною підозрюваною особою у позитивному тактичному розумінні не повинна перевищувати один метр. Є важливим також констатувати, що хід та результати проведення допиту підозрюваної особи, відповідно до ч. 1 ст. 104 КПК України, слідчий має зафіксувати у протоколі. Окрім того, водночас із веденням протоколу допит може фіксуватися за допомогою технічних засобів. Отже, виконання названої процесуальної діяльності потребує від слідчого витрат часу та певних морально-психологічних і фізичних зусиль. При усій завантаженості слідчого, йому все-таки варто спрямовувати свій погляд на допитувану підозрювану особу, і саме поглядом як елементом функції сприйняття, у комплексному поєднанні із системою елементів когнітивної сфери, регулювати хід допиту. Тривалий погляд слідчого на підозрювану особу є доречним у конфліктній ситуації, коли допитуваний навіть за наявності пред'явлених йому доказів не визнає своєї причетності до події злочину. Проникливий, настирливий погляд слідчого на підозрюваного у зазначеній ситуації закономірно може викликати в останнього хвилю фальшивого незадоволення й обурення. Але слідчому варто пам'ятати, що під час досудового розслідування злочину можливі й криміналістичні помилки. Проте, ситуація суперництва поглядами між слідчим і допитуваною підозрюваною особою має бути вирішена на користь пізнання істини, тобто встановлення об'єктивних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Це означає, що у даній ситуації слідчий має високопрофесійно застосовувати щодо допитуваного підозрюваного весь наявний у його розпорядженні арсенал засобів слідчої тактики.

Уся ідея тактичного психологічного впливу на допитувану підозрювану особу через невербальні комунікаційні джерела полягає в тому, що є наявною певна невербально-комунікативна ситуація, яка контролюється завдяки спостереженням слідчого і його аналітичній діяльності. Таким чином, завдання слідчого полягає в тому, щоб у виразах обличчя (міміці) підозрюваного, допитуваного, або його позі, жестах, а також через інтонацію та модуляцію голосу зуміти побачити (виявити) правду і неправду в його показаннях. Слідчий може також напередодні допиту завдяки невербально-комунікаційним джерелам виявити морально-психологічний настрій підозрюваного.

Другий напрям актуальності тематики, що досліджується, стосується конкретно питання застосування невербально-комунікаційних знань у формі першоджерел тактики допиту підозрюваної особи, в основі якої є мовчання слідчого. Адже мовчання в окремі моменти життя людини відіграє надзвичайно важливу роль. Не випадково Іван Нечуй-Левицький у своєму художньому творі «Причеп» зазначав: «Буває час, де потрібніше красномовне мовчання, ніж гірке слово» [10, с. 137]. Проте перш за все використанням слідчим під час допиту підозрюваної особи знань зі сфери невербальної комунікації як тактичних джерел у реальній дійсності має відповідати певним принципам. Зокрема, зазначена тактична діяльність слідчого має бути такою: 1) вибудована на основі усвідомлених мисленневих процесів щодо передбачення наслідків; 2) співвідносна слідчій ситуації; 3) чітко спланована; 4)

виконана самостійно або із залученням інших осіб; 5) коротка у часі (триває приблизно до 17 секунд і більше); 6) проведена у місці, незнайомому для допитуваної особи; 7) добре організована; 8) реалізована у цілеспрямованих фізичних діях, які він мав би за звичайних умов супроводжувати словесно, але сплановано цього не робить (принцип німого кіно); 9) заснована на вроджених та набутих засадах артистизму, а саме моментах пантомімічного й мімічного акторства; 10) супроводжується застосуванням різних предметів, у тому числі тих, що мають опосередковане відношення до обставин, які підлягають доказуванню (наприклад, предмети, схожі з викраденими тощо) або засоби фіксації ходу та результатів слідчої дії (бланк протоколу допиту, ручка тощо).

Типовим зразком тактичного прийому, що застосовується у відповідній слідчій ситуації (підозрювана особа під час допиту дає неправдиві показання) і базується на знаннях зі сфери невербальної комунікації, є така його теоретична модель: слідчий під час допиту замовкає і несподівано для підозрюваної особи піднімається з-за столу та, стоячи мовчки, показує їй предмет, що лише за формою нагадує той, у викраденні якого вона підозрюється. Далі слідчий, знову ж таки мовчки, підходить до допитуваного, протягує свою руку, в якій тримає протокол допиту і ручку (або бланк протоколу допиту), та кладе їх перед ним на стіл. У зазначений момент буде ефективним також, щоб слідчий поклав перед допитуваним розгорнутим КК України (у місці обставин, які пом'якшують покарання) і вказівним пальцем декілька разів з висоти 3-5 см без фізичного напруження постукав у місце, де видрукований у ньому п. 1 ч. 1 ст. 66. Потім слідчому, продовжуючи мовчати, бажано зайняти своє робоче місце за столом в очікуванні позитивного тактичного результату. Передбачається, що від зазначеного тактичного психологічного впливу підозрювана допитувана особа не знала будь-яких порушень своїх процесуальних прав. Йдеться про відсутність порушень законності у питанні поваги до людської гідності допитуваного. За таких умов допитувана підозрювана особа добровільно з власної ініціативи виявляє бажання реалізувати передбачене ч. 7 ст. 224 КПК України право викласти свої показання власноручно. До застосування тактичного прийому, що ґрунтується на знаннях зі сфери невербальної комунікації, тобто тих, що не супроводжуються словесно, можливе також залучення других слідчих спеціалістів та ін. Доцільно буде підкреслити, що основною умовою залучення й іншого слідчого (слідчих), і спеціаліста до застосування під час допиту підозрюваного тактичних прийомів, як і інших тактичних засобів, джерелами яких можна вважати знання зі сфери невербальної комунікації, є виконання ними певних фізичних дій без словесного супроводу. Класичним прикладом застосування під час допиту підозрюваної особи тактичного прийому, витоки якого – знання зі сфери невербальної комунікації, серед криміналістів є, зокрема, виконанням слідчим фізичних дій без словесного супроводу, і стосується розгляду ним фотографій, що видимі підозрюваному лише зі зворотного боку. Щоправда, невербально-комунікативна діяльність слідчого у такій ситуації має супроводжуватися також виконанням серії інших майже аналогічних дій, у тому числі як до, так і після пред'явлення фотографій. У якості об'єктів, що застосовуються для психологічного

невербально-комунікативного впливу на допитувану підозрювану особу, окрім фотозображень можуть застосовуватися схеми, графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, криміналістичні копії (відбитки та зліпки), речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Засоби слідчої тактики, що базуються на витоках знань зі сфери невербальної комунікації, можуть застосовуватися під час допиту особи, яка підозрюється у вчиненні багатоепізодних злочинів за співучасті, зокрема, групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією. Фактично йдеться про розкриття злочинів даної категорії за допомогою застосування під час допиту підозрюваної особи тактичних операцій. За відповідної слідчої ситуації, коли, наприклад, двоє зі співучасників виявлені, проте не визнають своєї причетності до вчинення тих чи інших злочинів, слідчий відповідно до чинної криміналістичної концепції може провести під час допиту підозрюваної особи тактичну операцію, що базується на залученні знань зі сфери невербальної комунікації. І це тому, що слідча тактика як теоретико-практична криміналістична модель у сьогоденних умовах виконання завдань кримінального провадження у питанні боротьби зі злочинністю об'єктивно потребує якісного оперативно-розшукового забезпечення. Однак, на жаль, на нормативно правовому рівні (у КПК України) питання проведення тактичної операції не унормоване. Незважаючи на це, в умовах слідчих ситуацій, коли слідчий для вирішення тих чи інших тактичних завдань на стадії досудового розслідування злочину спроможний самостійно застосовувати знання технічних, природничих і гуманітарних наук як першоджерел криміналістичної тактики, він достатньо вдало виконує відповідні криміналістичні функції. Є зрозумілим, що до системи гуманітарних, зокрема, правових наук закономірно віднести також і окрему групу знань зі сфери теорії оперативно-розшукової діяльності, що за певних умов може суттєво сприяти криміналістичному забезпеченню допиту підозрюваного і не тільки. Проте із цілком об'єктивних причин слідчий для якісного криміналістичного забезпечення проведення допиту підозрюваної особи не має реальної змоги самостійно практично застосовувати знання зі сфери теорії оперативно-розшукової діяльності. Це стосується, наприклад, і проведення тактичних операцій під час допиту підозрюваної особи, яка не визнає своєї причетності до вчинення окремих злочинів. Варто визнати, що нині у слідчій, а також в оперативно-розшуковій практиці проведення тактичних операцій не припинилося. Можливо, саме з цих причин, передбачаючи ймовірні негативні наслідки від незаконного проведення тактичних операцій, вітчизняний законодавець у п. 17 ч. 3 ст. 42 КПК України і надав підозрюваному, а також обвинуваченому право вимагати відшкодування шкоди, завданої їм органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися. Важливо також пам'ятати, що під час допиту слідчий має природне право неодноразово застосовувати щодо підозрюваної особи різні види тактичних прийомів, які базуються на знаннях зі сфери невербальної комунікації і не тільки.

У завершальному висновку з тематики тактичних джерел допиту підозрюваної особи, основою яких є знання

зі сфери невербальної комунікації, слід констатувати наступне. Якщо слідча тактика – це душа кримінального процесу на стадії досудового розслідування злочину, то безпосередньо слідчий як інтелектуальний носій її джерел має бездоганно володіти спеціальними знаннями зі сфери природничих, гуманітарних і технічних наук. Це стосується також невербальних комунікативних засобів, тобто невербальних засобів спілкування, що є властивими людині від природи, а ними як окремим напрямом гуманітарних наук у своїй професійній діяльності й має бездоганно володіти слідчий. Адже сутність відомостей, які передаються невербально від допитуваної підозрюваної особи, полягає у тому, що підозрюваний підсвідомо видає свій справжній емоційний стан. У контексті слідчої тактики, а особливо у питаннях допиту підозрюваної особи, засоби невербальної комунікації виконують і функцію повідомлення, і функцію психологічного впливу.

Висновки. Отже, невербальна комунікативна криміналістична ситуація – це інформаційне середовище, що відображає істинний емоційний стан допитуваної особи і дозволяє обрати щодо неї адекватні засоби тактичного психологічного впливу. Адже засоби невербальної комунікації дають можливість слідчому у тій чи іншій невербально-комунікативній криміналістичній ситуації під час допиту підозрюваної особи оперативно обрати найбільш розумний, правильний напрям його процесуальної і тактичної діяльності. Окрім того, невербально-комунікативна ситуація в широкому її розумінні дозволяє слідчому оперативно вирішувати тактико-діагностичні і частково процесуально-діалектичні завдання. До речі, важливе значення у тематиці створення нормальної невербально-комунікативної ситуації під час допиту посідає питання встановлення психологічного контакту між слідчим та допитуваною підозрюваною особою, і це стосується усіх стадій допиту. Систематизація центрів перетину теорії і практики, слідчої тактики з одного боку та знаннями зі сфери невербальної комунікації з іншого є нагальною потребою для якісного криміналістичного забезпечення виконання завдань кримінального провадження. З названих причин подальші криміналістичні дослідження тематики тактичних джерел допиту підозрюваної особи, основою яких є знання зі сфери невербальної комунікації, стосуватимуться питань викриття неправди у свідченнях. Особливу увагу буде приділено аспектам експертних криміналістичних досліджень невербальних засобів спілкування, що проявлялися під час допиту підозрюваного і зафіксовані на носіях інформації відеозаписуючих технічних засобів.

Література:

1. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных / Ч. Дарвин. – СПб.: Изд. Питер, 2001. – 384 с.
2. Birdwhistell Ray L. Introduction to kinesics: An annotation system for analysis of Body Motion and gesture university of Lonisville / Ray L. Birdwhistell. – 1952. – P. 75; Ray L. Birdwhistell. Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication the university of Pennsylvania / Ray L. Birdwhistell. – 1970. – P. 338.
3. Exline R., Winters L. The effects of cognitive difficulty and cognitive style upon eye-to-eye contact in interviews. – 1965; Exline R.V., Geay D., Shuette D. Visual Behavior in a Dyad as Affected by Interview Content and Sex of Repondent, Affect, Cognition and Personality, ed by S. Tomrins and C. Issaed. – New York : Speinger, 1965.
4. Коновалова В.Е. Допрос : тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.

5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Марченко В.М. Психологія : схеми, опорні конспекти, методики : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / [за заг. ред. М.С. Корольчука] / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, В.М. Марченко. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2010. – 320 с.
6. Криміналістика : [підручник] / Кол. авт. : В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / [за ред. проф. В.Ю. Шепітька]. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
7. Лабунская В.А. Невербальное поведение / В.А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1985.
8. Луценко О.А. Значение вербальных и невербальных коммуникаций в расследовании преступлений / О.А. Луценко // Ученые записки. Сборник научных трудов. – Вып. 1. – Ростов-на-Дону : Проф-Пресс, 2000.
9. Мейерабиан А. «Тихие сообщения» – Богатство информации о невербальной коммуникации (Язык тела)». – Лос-Анджелес, Калифорния, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kaaj.com/psych/smorder.html>; Mehrabian, Albert; Ferris, Susan R. “Inference of Attitudes from Nonverbal Communication in Two Channels” // Journal of Consulting Psychology. – № 31 (3). – 1967. – P. 248–252; Mehrabian, Albert; Wiener, Morton. Decoding of Inconsistent Communications // Journal of Personality and Social Psychology. – 1967. – № 6 (1). – P. 109–114.
10. Нечуй-Левицький І. Причепа / Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах. – Т. 1 : Прозові твори. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 126–370.
11. Пиз А. Язык телодвижений / перевод с англ. Н.Е. Котляр / Аллан Пиз. – СПб. : Издательский дом Гуттенберг, 2000. – 186 с.
12. Позій В.С., Поштарук Д.О. Застосування невербальних прийомів допиту як спосіб установлення комунікативного контакту між слідчим і підозрюваним (обвинуваченим) (за результатами соціологічного дослідження) / В.С. Позій, Д.О. Поштарук // Кримський юридичний вісник. – Вып. № 1 (8). – Ч. II.
13. Edward Twhitchell Hall Jr. The Silent Language / Edward Twhitchell Hall. – New-York : Doubleday, 1959.

Скрыгонюк Н. И. Источники тактики допроса подозреваемого лица, которые основываются на знаниях в области невербальной коммуникации

Аннотация. В статье исследованы актуальные вопросы, непосредственно касающиеся источников тактики допроса подозреваемого лица, которые основываются на знаниях в области невербальной коммуникации. Концептуальным аспектом предлагаемой научной работы является выявление следователем во время допроса с помощью новейших невербально-коммуникационных тактических способов ложной информации в показаниях подозреваемых лиц. Выводы данного исследования подтверждены отдельными результатами проведенного криминалистического эксперимента.

Ключевые слова: источники тактики, научный эксперимент, знания в области невербальной коммуникации.

Skrygonjuk M. Tactic sources for interrogating a criminal suspect that are based on the knowledge in the domain of nonverbal communication

Summary. Some issues related to the sources of tactics of interrogating a suspect that are based on the knowledge of nonverbal communication are researched in the article. Some issues related to the sources of tactics of interrogating a suspect that are based on the knowledge of nonverbal communication are researched in the article. The conceptual aspect of the research in question is exposing false information during a suspect's interrogation by an investigator that has been possible due to applying some up-to-date nonverbal communicative tactic methods. The research conclusions are proved by specific results of the conducted criminalistics experiment.

Key words: tactic sources, scientific experiment, knowledge in the domain of nonverbally-communicative area.